

Nauka, wiedza i edukacja w doktrynie salafickiej na przykładzie północnonigeryjskiej organizacji Boko Haram

Sabina Brakoniecka¹

Abstrakt

Artykuł stanowi analizę poglądów uczonych salafickich, egzemplifikowanych w osobach Muhammada Yusufa i Abubakara Shekau – dwóch najważniejszych przywódców północnonigeryjskiej organizacji Boko Haram – na kwestię nauki, wiedzy i edukacji w islamie. W tekście przedstawiono podstawy doktryny salafickiej ze szczególnym uwzględnieniem kształcenia świeckiego i religijnego. Opisano system szkolnictwa północnonigeryjskiego oraz przyczyny ambiwalentnego stosunku społeczeństwa do świeckich placówek edukacyjnych. Na podstawie publikacji Muhammada Yusufa i Abubakara Shekau omówiono ich krytykę programu nauczania w szkołach świeckich. Zobrazowano również elementy kampanii terroru Boko Haram wymierzonej w system edukacji w północnej Nigerii.

Słowa kluczowe

Boko Haram, edukacja, islam, północna Nigeria, salafizm

Science, Knowledge and Education in Salafi Doctrine by the Example of the Northern Nigerian Organisation Boko Haram

Abstract

The article is an analysis of the views of Salafi scholars, exemplified by Muhammad Yusuf and Abubakar Shekau – the two most important leaders of the northern

¹ Katedra Języków i Kultur Afryki, Wydział Orientalistyczny, Uniwersytet Warszawski, s.brakoniecka@uw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1139-0350>

Nigerian organization Boko Haram – on the issue of science, knowledge and education in Islam. The text presents the basics of Salafi doctrine with particular emphasis on secular and religious education. The northern Nigerian school system is described and the reasons for the ambivalent attitude of society towards secular educational institutions are discussed. Based on the publications of Muhammad Yusuf and Abubakar Shekau, their criticism of the curriculum in secular schools is examined. Elements of Boko Haram's terror campaign against the education system in northern Nigeria are also illustrated.

Keywords

Boko Haram, education, Islam, northern Nigeria, Salafism

Wstęp

Salafizm jest radykalnym nurtem w islamie, zakładającym odbudowę dawnej świętości i odzyskanie utraconej czystości religii muzułmańskiej. Osiągnięciu tych celów służyć mogą różne metody (ar. *manahidż*, l.poj. *manhadż*), pośród których edukacja ma szczególne znaczenie. Przez niemal cały okres istnienia salafizmu – czyli co najmniej od czasów damasceńskiego teologa Ibn Tajmijji (1263-1328)¹ aż do współczesności – intelektualisci i uczeni salaficy, czyli osoby odpowiedzialne za stworzenie jego doktrynalnej podbudowy, uznają gorliwość w zdobywaniu wiedzy za jeden z podstawowych atrybutów dobrego muzułmanina. Nie oznacza to bynajmniej, że bliska im jest idea człowieka wszechstronnie wykształconego. Promują model edukacji religijnej, którego podstawę stanowi dogłębna znajomość świętych tekstów islamu – przede wszystkim Koranu, a w mniejszym stopniu również hadisów, czyli zbiorów tradycji proroka Muhammada (inaczej sunny), przy czym optują za literalnym rozumieniem tych treści, nie pozwalając na interpretacje. Wykształcenie świeckie salafici traktują w najlepszym wypadku z obojętnością, a wielu z nich jest mu przeciwnych, gdyż widzą w nim zagrożenie laicyzacją, a także szereg niezgodności z Koranem i sunną.

Jedną z aktywnych współcześnie organizacji salafickich jest ta znana jako Boko Haram, w rzeczywistości nosząca nazwę arabskojęzyczną: *Dżama'at Ahl as-Sunna*

¹ Ibn Tajmijja uważany jest za ojca salafizmu. Niektórzy uczeni uznają jednak, że historia salafizmu, rozumianego jako naśladowanie pierwszych muzułmanów, z definicji sięga początków islamu.

li-d-Da'wa wa-al-Dżihad („Społeczność Ludzi Sunny, Misji i Dżihadu”). Powstała ona w północno-wschodniej części Nigerii, a z czasem rozszerzyła działalność na inne części kraju i państwa sąsiednie. Organizacja ta reprezentuje zbrojną gałąź salafizmu – od 2009 roku prowadzi rebelię przeciwko świeckiemu rządowi Nigerii opartą na kampanii terroru, w której zginęło około 50 tysięcy ludzi (National Counterterrorism Center, 2022). Mimo licznych inicjatyw podejmowanych zarówno przez rząd nigeryjski, jak i społeczność międzynarodową, których celem było rozbicie bojowników Boko Haram, do tej pory ich część pozostaje aktywna, a w niektórych wsiach w regionie Jeziora Czad cieszą się oni nawet popularnością i wsparciem lokalnej ludności (Brakoniecka, 2021).

Fundament doktrynalny rebelii Boko Haram stanowią salafickie poglądy założyciela tej organizacji, Muhammada Yusufa (1970-2009), a w mniejszym stopniu również jego kontynuatora, Abubakara Shekau (zm. 2021). Obaj liderzy byli zgorzniętymi przeciwnikami edukacji świeckiej, w której widzieli zagrożenie dla duchowości muzułmańskiej. Yusuf podczas publicznych wystąpień w meczetach wzywał słuchaczy do niszczenia dyplomów ukończenia studiów na nigeryjskich uniwersytetach oraz dowodził niezgodności *curriculum* świeckich szkół z naukami koranicznymi. Jednocześnie budował swój autorytet muzułmańskiego uczonego na fundamencie biegłej znajomości i skrupulatności w cytowaniu świętych tekstów islamu, charakterystycznej dla salafitów. Shekau przekuł teoretyczne rozważania swego poprzednika w czyn, terrorem doprowadzając do zamknięcia na długie miesiące wielu placówek edukacyjnych w północnej Nigerii.

Niniejszy artykuł prezentuje salafickie poglądy na naukę, wiedzę i edukację w oparciu o przykład organizacji Boko Haram i jej ideologów. Przedstawione w tekście badanie dowodzi, że salafizm w swej najbardziej radykalnej formie dżihadyzmu odrzuca potencjał świeckiej nauki i edukacji, jednocześnie uznając wartość wąsko rozumianej wiedzy religijnej. W badaniu, poza literaturą przedmiotu na temat salafizmu i nauk Boko Haram, posłużono się tekstami źródłowymi: arabskojęzyczną książką Muhammada Yusufa pt. *Hazihi akidatuna wa-minhadż da'watuna* („To jest nasza wiara i program naszej misji”) (2009), jej tłumaczeniem na język hausa wykonanym ustnie przez Yusufa (2008) oraz hausajęzyczną publikacją propagandową Abubakara Shekau, którą w 2017 roku opublikowano w północnonigeryjskich mediach, lecz obecnie nie jest już dostępna w Internecie (Shekau, 2017).

Artykuł podzielono na cztery główne części, z których pierwsza stanowi prezentację zjawiska salafizmu, jego podstawowych założeń doktrynalnych oraz miejsca

organizacji Boko Haram w salafickim uniwersum. W części drugiej przedstawiono spojrzenie salafitów na naukę i wiedzę, opierając się na przykładzie liderów Boko Haram. Część trzecia służy wprowadzeniu podstawowych informacji o systemie edukacji religijnej i świeckiej w Nigerii. W ostatnim podrozdziale omówiono stosunek salafitów do tych rodzajów kształcenia oraz nakreślono wpływ rebelii Boko Haram na aktualną kondycję systemu szkolnictwa w tej części świata.

Salafizm i Boko Haram

Czas powstania islamu, życia proroka Mahometa i jego towarzyszy, jest dla muzułmanów okresem niemal utopijnym, złotym wiekiem, kiedy religia miała postać najczystszą i, mimo upływu czasu, do dziś najbardziej godną naśladowania. Bez względu na przynależność do odłamów religijnych, różnice prawne i doktrynalne, wszyscy muzułmanie dążą do tego, by w swym codziennym postępowaniu naśladować Proroka – idealnego wyznawcę islamu, nazywanego również „żywym Koranem”. Na kanwie uwielbienia dla tego okresu w przeszłości powstał salafizm – nurt w islamie nawołujący do przywrócenia religii takiej formy, jaką miała za życia Mahometa i trzech pokoleń jego towarzyszy, nazywanych pobożnymi przodkami (ar. *as-salaf as-salih*, stąd termin „salafizm”) (Meijer, 2013).

Istnieje szereg konceptów, które tworzą zręby doktryny salafickiej. Podstawą jest rygorystyczny monoteizm (ar. *tauhid*), rozumiany znacznie szerzej niż tylko wiara w jedynego Boga. Radykalną interpretację monoteizmu, tak ważną we współczesnej myśli salafickiej, rozwinął XVIII-wieczny uczony z Nadżdu, Muhammad Ibn Abd al-Wahhab (1703-1792), autor epokowego dzieła pt. *Kitab at-Tauhid* („Księga o jedynobóstwie”). Myśliciel ten zaciekle zwalczał kult świętych (w tym kult samego Proroka), przyjmujący formę pielgrzymek do grobów znanych muzułmanów i modlitw o ich wstawiennictwo. Widział w tych zwyczajach przejawy politeizmu (ar. *szirk*), jednego z najcięższych występków w islamie. Potępiał także zwyczaje, które pojawiły się w obrządku muzułmańskim później niż za życia Mahometa i jego towarzyszy, uznając je za zakazane innowacje (ar. *bid'a*). Do niedopuszczalnych nowinek wliczał m.in. stosowanie talizmanów, amuletów ochronnych, a nawet różańców (Danecki, 1991).

Inną cechą charakterystyczną salafizmu, która ponadto ukształtowała poglądy salafitów na naukę i przekazywanie wiedzy, jest literalne rozumienie świętych tekstów islamu. W duchu literalizmu nie dopuszcza się swobodnych, indywidualnych interpretacji Koranu i sunny, nie pozwala się również na nadawanie tym źródłom znaczeń alegorycznych. Salafici przyjmują święte teksty takimi, jakie są, w sposób

dosłowny odczytując zawarte w nich informacje, zakazy i polecenia. Literalizm nie pozostawia przestrzeni na apologię islamu ani jego reformę w celu dostosowania do współczesności. Nie sprzyja również szerzeniu wiedzy pozareligijnej, ponieważ znaczna część treści przekazywanych w świeckich systemach edukacji przeczy zapisom koranicznym, gdy te interpretowane są dosłownie.

Propagatorem metody literalnego odczytu Koranu był Taki ad-Din Ibn Tajmijja, wspomniany już uczony z Damaszku. Jako że wersety najważniejszej Księgi islamu rozumiał dosłownie, potępiał on mistycyzm muzułmański, w którym widział przejaw politeizmu. Nurt mistyczny kwitł w świecie arabskim w XIII i XIV wieku, dając wyraz nastrojom niepokoju wywołanym wojnami krzyżowymi i najazdem Mongołów. Ibn Tajmijja próbował powstrzymać rosnącą popularność synkretyzmów. Głosił, że najlepszą, czystą wersję islamu, niezanieczyszczoną grzesznymi innowacjami, wyznawali jedynie pierwsi muzułmanie (ar. *as-salaf*). Na pewnym etapie kariery został poproszony przez Mameluków o przygotowanie religijnego uzasadnienia walki przeciwko najeźdźcom mongolskim. Mongołowie deklarowali wiarę muzułmańską, a walka przeciw współwyznawcom jest niedozwolona z punktu widzenia szariatatu. Działając w interesie politycznym uczony ogłosił, że najeźdźców nie można traktować jak wierzących, ponieważ podporządkowują się kodeksowi *jasy*, zbiorowi tradycyjnych praw mongolskich, a prawowierni wyznawcy islamu powinni podlegać jedynie szariatowi. W ten sposób Ibn Tajmijja dokonał ekskomuniki (ar. *takfir*) na Mongołach i przygotował wyjaśnienie religijne walki, która faktycznie motywowana była względami bezpieczeństwa i kalkulacjami politycznymi (Danecki, 1991). W podobny sposób *takfir* do dzisiaj nadużywany jest przez organizacje salafickie. Fabrykują one argumentacje pozornie wynikające z zasad religii, a w rzeczywistości mające legitymizować walkę, która przynosi korzyści ekonomiczne, geopolityczne lub zaspokaja żądze władzy.

Salafickie organizacje charakteryzują się zatem rysem konserwatywnym i ekskluzywistycznym, a także głoszą konieczność oczyszczenia islamu z nowinek i wpływów zewnętrznych, w szczególności zachodnich. Mimo że nurt ten jest stosunkowo spójny doktrynalnie, salafici różnią się między sobą w zakresie dopuszczalnych metod działania (ar. *manahidż*). Większość przedstawicieli tego odłamu islamu za główne narzędzia walki z niewiedzą (ar. *dżahilijja*) i niewiarą (ar. *kufr*) uznaje edukację muzułmańską i działalność kaznodziejską. Istnieją ugrupowania, które upatrują możliwość poprawy kondycji religii w polityce. Ich członkowie angażują się w zarządzanie państwem, aby dbać o interesy współwyznawców na poziomie instytucjonalnym (Wiktorowicz,

2006). Współcześnie najszerzej rozpoznawalna jest jednak skrajna gałąź salafizmu – dżihadyzm zakładający konieczność zastosowania walki zbrojnej w celu odnowienia islamu. Organizacje dżihadystyczne, szczególnie aktywne na arenie międzynarodowej od początku XXI wieku, stosują przemoc, w tym działania terrorystyczne skierowane w cywilów, legitymizując ją specyficzną interpretacją przepisów religii muzułmańskiej. Zwykle za ich działaniami stoją motywacje niezwiązane z islamem, takie jak rywalizacja o władzę lub zasoby materialne oraz wynikające z trudnych warunków społeczno-ekonomicznych procesy radykalizacyjne (Brakoniecka, 2021).

Mimo znacznego zróżnicowania w zakresie stosowanych metod (ar. *manahidż*) odnowy islamu, salafici pozostają zgodni w podejściu do nauki, wiedzy i edukacji. W nauczaniu świeckim widzą zagrożenie, gdyż – ich zdaniem – służy ono popularyzowaniu zachodnich kultur, filozofii, wartości i stylu życia, a zatem propaguje rozluźnienie norm moralnych. Popierają natomiast nauczanie wiedzy o islamie, która umacnia muzułmańskie społeczeństwo (ar. *umma*), cementuje jego wspólnotową tożsamość i zbliża wiernych do Boga. Stosunek salafitów do edukacji, wiedzy i nauki zobrazują, polegając na przykładzie wspomnianej powyżej północnonigeryjskiej organizacji Boko Haram, reprezentującej zbrojną gałąź tego nurtu w islamie.

Nauka i wiedza w doktrynie Boko Haram

Muhammad Yusuf był pierwszym przywódcą Boko Haram, naczelnym ideologiem tej organizacji i jedynym jej liderem, który pozostawił po sobie obszerny zbiór wytworów działalności intelektualnej. Rozważania natury politycznej, religijnej i filozoficznej rejestrował – osobiście lub za pośrednictwem swoich zwolenników – w formie publikacji pisemnych oraz audiowizualnych w językach arabskim i hausa². Analiza źródeł autorstwa Yusufa pozwala na wyabstrahowanie jego poglądów na interesujące nas kwestie nauki i wiedzy oraz ich roli w życiu muzułmanina³.

Yusuf wiele uwagi poświęcił kwestii nauki, szczególnie skupiając się przy tym na jej świeckim obliczu i przyglądając się jej zgodności z zapisami koranicznymi. Jego fiksjacja na tym punkcie znalazła odzwierciedlenie w prześmiewczej nazwie *Boko Ha-*

² Hausa jest językiem używanym przez ludność Hausa-Fulanów, czyli dominującą grupę etniczną północnej Nigerii. Przez mniejsze grupy etniczne żyjące na tym obszarze, takie jak Kanuri, do której należał Muhammad Yusuf, hausa używany jest jako język komunikacji międzyetnicznej.

³ Szerszą analizę jego poglądów na politykę, religię i naukę przedstawiłam w monografii pt. *Boko Haram. Koncepcja reformy islamu w północnej Nigerii* (Brakoniecka, 2018).

ram, ukutej przez nigeryjskich dziennikarzy, a nieakceptowanej przez samą organizację. Termin *boko* w języku hausa oznacza świecką edukację lub szerzej, zachodnią cywilizację, której elementy upowszechniane były na terytorium dzisiejszej Nigerii w okresie przed- i kolonialnym przede wszystkim w szkołach fundowanych przy misjach chrześcijańskich. *Haram* z kolei jest słowem, które weszło do języka hausa z arabskiego i oznacza czyn zabroniony przez islam (Newman i Newman, 2020). *Boko Haram* znaczy zatem „zachodnia edukacja (lub cywilizacja) jest zabroniona dla muzułmanów”.

Jako salafita, Muhammad Yusuf odczytywał święty tekst islamu w sposób dosłowny, nie uznając swobodnej interpretacji czy kontekstualizacji treści. Analiza jego rozważań na temat osiągnięć naukowych cywilizacji zachodniej pozwala na dwa spostrzeżenia. Po pierwsze, dysponował on stosunkowo głęboką wiedzą religijną. Co prawda jego zagorzali krytycy, wśród nich prominentni uczeni muzułmańscy i jego dawny mistrz, szajch Mahmud Ja'far Adam (zm. 2007), zarzucali mu luki w edukacji religijnej, manipulację i niekonsekwencję w argumentacji (*The popular...*, 2012), jednak wiedza jego była wystarczająca, aby prowadzić polemiki teologiczne z ulemami, nawet jeśli nie ze wszystkich wychodził obronną ręką (zob. np. Adamu, 2013). Po drugie, zauważyć należy, że jego wiedza pozareligijna, w Nigerii nazywana zachodnią ze względu na historię edukacji świeckiej związanej z kolonializmem, była znikoma, czego dowodzą liczne niespójności w rozumowaniu i absurdalne interpretacje. W takim kontekście wątpliwa staje się kwestia, czy Yusuf był uprawniony do potępiania zachodniej nauki, jeśli nie znał jej podstawowych założeń.

Muhammad Yusuf główne postulaty swoich kazań streścił w arabskojęzycznej książce, którą opublikował niedługo przed śmiercią (Yusuf, 2009). Krytykuje w niej osiągnięcia dziedzin nauki, którym nie zawsze słusznie przypisuje zachodnią proveniencję, nie uwzględniając między innymi ogromnego wkładu świata arabskiego w rozwój takich gałęzi wiedzy jak astronomia, geografia czy medycyna. Dwie pierwsze uznaje za politeistyczne, a więc grzeszne i kategorycznie zakazane muzułmanom, gdyż kłócą się one z zapisami koranicznymi, które, zgodnie z metodą salaficką, Yusuf rozumie dosłownie. Wiedzę o Układzie Słonecznym i teorię kopernikowską stawia pod znakiem zapytania, cytując werset 38. z sury koranicznej *Ja Sin*: „I słońce – ono płynie do swego stałego miejsca. To jest ustanowienie Potężnego, Wszechwiedzącego!”⁴. Nie wierzy również w sferyczny kształt kuli ziemskiej, co jest charaktery-

⁴ Cytaty koraniczne w przekładzie Józefa Bielawskiego (2009).

styczne dla wielu reprezentantów nurtu salafickiego (Lacey, 2009). Teoria wielkiego wybuchu i hipoteza na temat wieku Ziemi są jego zdaniem zaprzeczeniem wersetów o stworzeniu tejże przez Boga w kilka dni⁵. Yusuf nie wierzy także w schemat obiegu wody w przyrodzie, którego uczą się dzieci na lekcjach geografii. Jego zdaniem deszcz zsyłany jest przez Boga, jak mówią liczne wersety Koranu⁶. Odrzuca chemię i fizykę, ponieważ te opierają się na zasadzie zachowania energii, a Bóg mówi: „Wszystko, co jest na niej, przeminie, a pozostanie oblicze twego Pana, pełne majestatu i godne czci” (55:26-27). Kwestionuje także szereg innych dyscyplin naukowych, w tym socjologię za promowanie agnostycyzmu i ateizmu oraz biologię, gdyż teoria Darwina stoi w jawnej sprzeczności z muzułmańskim kreacjonizmem, którego Muhammad Yusuf był zagorzałym zwolennikiem (Brakoniecka, 2018; Yusuf, 2009). Podając w wątpliwość osiągnięcia kolejnych dziedzin wiedzy, autor stara się prowadzić wywód, zachowując pozory naukowości. Skrupulatnie wylicza fragmenty świętej Księgi islamu, traktując je jako niezbity dowód prawdziwości swych tez, do czego jest w pełni uprawniony jako muzułmanin wierzący w nieomyślność Koranu. Nie uwzględnia przy tym osiągnięć tradycji różnorodnych, w tym metaforycznych, interpretacji tej Księgi, które przez wieki rozwijały się w świecie muzułmańskim, aby dostosować wykładnię islamu do aktualnego stanu wiedzy i nauki.

Po zabójstwie Muhammada Yusufa w 2009 roku przez oficerów policji nigeryjskiej, żaden z kolejnych przywódców Boko Haram nie publikował rozważań intelektualnych na temat nauki i edukacji w tak szerokim zakresie. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że śmierć Yusufa była momentem zwrotnym w historii tej organizacji, po którym zmieniła ona profil działalności z kaznodziejskiej na zbrojną, czynnie zaangażowaną w walkę przeciwko świeckiemu państwu nigeryjskiemu, a na jej czele stawali bojownicy odpowiedzialni za strategię militarną, posiadający skromniejszą wiedzę religijną. Przywództwo w Boko Haram przeszło początkowo w ręce Abubakara Shekau, dotychczasowego zastępcy Muhammada Yusufa (Comolli, 2015), a po samobójczej śmierci tego pierwszego w 2021 roku władzę przejęli kolejno bojownicy znani jako Bakura Sahalaba (zm. ok. 2022) oraz Bakura Doro (do dziś pełniący funkcję lidera), o których mamy jedynie szczątkowe informacje (Zenn, 2024).

⁵ W niektórych wersetach są to dwa dni (41:9), w innych sześć (7:54).

⁶ M.in. werset 23:18: „Zesłaliśmy z nieba określoną ilość wody i utrzymaliśmy ją na ziemi; a przecież My mamy władzę ją usunąć” i wiele innych.

Bakura Sahalaba oraz Bakura Doro nie pojawiają się w materiałach propagandowych Boko Haram, niewiele zatem wiemy o ich poglądach. Ich poprzednik natomiast, Abubakar Shekau, wystąpił w licznych nagraniach upublicznionych w mediach internetowych. Jako bojownik i przywódca organizacji terrorystycznej wypowiadał się przede wszystkim na tematy związane ze strategią walki i szafował groźbami pod adresem przeciwników. Tylko jedno z jego wystąpień zawiera polemikę z wiedzą przekazywaną w szkołach świeckich. Wyraźnie wzoruje się na Yusufie, uznając za sprzeczne z islamem zasadę powstawania opadów atmosferycznych oraz teorię o sferycznym kształcie Ziemi. Nie wykazuje się przy tym elokwencją charakterystyczną dla swego poprzednika – zamiast argumentacji opartej o liczne cytaty koraniczne używa jedynie prześmiewczych sformułowań i prostych porównań: „Astronomowie mówią, że ziemia jest jak piłka. Pokazują nam ją w telewizji w kształcie kuli. A Bóg powiedział przecież, że ziemia jest szeroka, rozpostarta i że ma krańce” (Shekau, 2017). Popołnia również liczne błędy rzeczowe. Próbuje między innymi dowieść istnienia wartości pozamaterialnych. Kwestionuje przy tym epistemologię opartą na poznawaniu poprzez zmysły, którą omyłkowo umiejscawia w ramach socjologii. Polemizuje także z działem biologii dotyczącym rozwoju płodu ludzkiego. Chcąc udowodnić, że zarodek nie powstaje w wyniku współżycia mężczyzny i kobiety, lecz w jej łonie umieszcza go Bóg, błędnie nazywa embriion mikrosomem. W wystąpieniu tym Abubakar Shekau obnaża brak wiedzy i erudycji, co z perspektywy odbiorcy posiadającego przynajmniej podstawowe wykształcenie czyni jego argumentację nieprzekonującą. Nie można jednak wykluczyć, że błędy te pozostały niedostrzeżone przez adresatów jego wystąpienia, spośród których część nie odebrała nawet szczątkowej edukacji (Afzal, 2020).

Edukacja świecka i religijna w północnej Nigerii

W północnej Nigerii funkcjonują obok siebie dwa odrębne systemy kształcenia: świecki i religijny. Szkoły świeckie (w języku hausa: *makarantun boko*) dzieli się na poziom podstawowy (do nich uczęszczają uczniowie w wieku od 6 do 12 lat), średni niższy (*junior secondary education*; uczniowie od 12 do 15 lat), średni wyższy (*senior secondary education*; młodzież od 15 do 18 lat) (EPDC, b.d.) oraz poziom edukacji wyższej, obejmujący koledże, uniwersytety i politechniki. Mimo że uczęszczanie do szkoły jest obligatoryjne dla osób w wieku od 6 do 15 lat, w północnej części kraju z obowiązku tego wywiązuje się tylko 53% dzieci (UNICEF, 2013).

Ścieżka edukacji religijnej natomiast rozpoczyna się od szkoły koranicznej (hausa: *makarantar allo*), do której uczęszczają dzieci od 3 lub 4 roku życia. Na tym eta-

pie uczą się recytacji fragmentów Koranu oraz zapisują poszczególne sury na drewnianych tabliczkach, zwanych w hausa *allo*. Spotykają się z *malamem* („nauczyciel” w języku hausa) w godzinach porannych, popołudniowych lub wieczornych, aby nie opuszczać zajęć w szkole świeckiej. To stadium edukacji kończy się, gdy uczeń przepisał oraz wyrecytował, powtarzając po nauczycielu, wszystkie sury koraniczne. Z okazji ukończenia *makarantar allo* rodzice organizują *walima* – huczną uroczystość na cześć dziecka. Dawniej kolejnym etapem była szkoła wiedzy muzułmańskiej (hausa: *makarantar zaure* – dosł. „szkoła w przedsionku”, ze względu na miejsce pobierania nauk w domach nauczycieli). Współcześnie rolę *makarantar zaure* pełnią szkoły średnie o profilu religijnym. W nich uczniowie przyswajają wiedzę w zakresie interpretacji Koranu, poznają hadisy, podstawy gramatyki arabskiej oraz prawa muzułmańskiego. Edukacja może być kontynuowana w ramach studiów wyższych na zagranicznych uniwersytetach w krajach arabskich, spośród których największą renomą cieszy się kairski Al-Azhar, lub na lokalnych wydziałach studiów arabistycznych i islamistycznych, jakie funkcjonują przy wielu uczelniach w kraju (Ibrahim i Idris, 2014).

Muzułmanie północnonigeryjscy uznają edukację religijną za priorytetową w stosunku do świeckiej, co uwarunkowane jest szeregiem czynników. Teoretycznie obydwa systemy szkolnictwa są bezpłatne. W praktyce jednak posłanie dziecka do szkoły świeckiej łączy się z wydatkami, na które wiele rodzin nie może sobie pozwolić. Na liście niezbędnych zakupów uwzględnić należy mundurki, podręczniki, przybory piśmiennicze, a często także opłacenie dojazdu do placówki. Edukacja koraniczna pociąga za sobą znacznie niższe wydatki, co w Nigerii, w której ponad 133 miliony ludzi klasyfikuje się jako ubogich (NBS, 2022), ma niebagatelne znaczenie.

Nie tylko jednak czynniki ekonomiczne wpływają na wyższą popularność szkolnictwa muzułmańskiego. Rolę odgrywa także uwarunkowana historycznie i kulturowo nieufność wobec świeckich placówek edukacyjnych. Pierwsze szkoły w stylu zachodnim założone zostały przez brytyjskich misjonarzy w latach czterdziestych XIX wieku w południowej części kraju (Sule, 2010), wówczas jeszcze zamieszkaną przez wyznawców wierzeń rodzimych, a współcześnie – dzięki skutecznej akcji misyjnej – zdominowanej przez chrześcijan. Na północy, zislamizowanej już w XIV wieku, istniał wówczas Kalifat Sokoto – teokratyczne państwo muzułmańskie, w którym sprawnie prosperowało szkolnictwo koraniczne. Misjonarze chrześcijańscy ograniczyli zatem swoją działalność prozelityczną i edukacyjną jedynie do południa, słusznie obawiając się niechęci dla podobnych przedsięwzięć na terytoriach muzułmań-

skich. Pierwsze, nieliczne szkoły ufundowane przez misjonarzy pojawiły się na północy dopiero w XX wieku. Aż do okresu niepodległości, którą Nigeria uzyskała w 1960 roku, szkoły typu zachodniego nie miały świeckiego charakteru. Większość z nich prowadzona była przez chrześcijańskich duchownych i katechetów, zatem poza wiedzą ogólną nauczano w nich religii i wpajano wartości chrześcijańskie. W wielu placówkach wymogiem przyjęcia ucznia na kształcenie była jego konwersja na religię przybyszów.

Historia szkolnictwa typu zachodniego zakorzeniła w północnonigeryjskich muzułmanach głęboką niechęć i nieufność do tego rodzaju placówek, mimo że wspólnie wiele szkół uległo laicyzacji. Powszechne jest przekonanie, że edukacja w stylu zachodnim, w przeciwieństwie do koranicznej, nie uczy odpowiednich manier i pokory (hausa: *ladabi da biyayya*) i nie kształtuje w dzieciach postawy szacunku wobec nauczyciela (hausa: *kunya*), która w silnie zhierarchizowanym społeczeństwie hauszańskim świadczy o dobrym wychowaniu. W kulturze hausa funkcjonują nawet wierszyki i piosenki śpiewane najmłodszym dzieciom, które obrazują rozprężenie moralne panujące w świeckich szkołach. Jedną z nich opowiada o zepsutej dziewczynie, uczennicy placówki tego typu, która podnosi rękę na własnego ojca, a następnie nie zdobywa się nawet na odpowiednie przeprosiny: *Yarinya 'yar boko | ta bugi babanta | sai ta ce | I'm sorry, sorry, sorry* („Uczennica szkoły świeckiej | pobiła swojego ojca | i tylko powiedziała | I'm sorry, sorry, sorry”) (Brakoniecka, 2021). Utwory dla najmłodszych zwykle przekazują najgłębiej zakorzenione w kulturze wartości wychowawcze, stanowiące podstawę tożsamości danej grupy społecznej. Jedną z nadrzędnych wartości przekazywanych przez północnonigeryjskich muzułmanów już we wczesnych latach życia jest brak zaufania do świeckiego systemu szkolnictwa.

Boko Haram a edukacja i szkolnictwo

Przywódcy Boko Haram zaproponowali strategię odnowy islamu, której naczelnym postulatem była eliminacja świeckiego szkolnictwa. W kazaniach Muhammada Yusufa znajdujemy kategoryczny zakaz nie tylko posyłania dzieci do szkół typu zachodniego, ale także pracy w tych szkołach oraz przekazywania kontrybucji finansowych na ich rzecz. Za godną potępienia uznawał nawet postawę bierności wobec istnienia świeckiego szkolnictwa w północnej Nigerii. Głosił, że obowiązkiem każdego prawowiernego muzułmanina jest nie tylko bojkotowanie edukacji typu zachodniego, ale również aktywny sprzeciw wobec jej obecności na terytorium zdominowanym przez islam.

W swojej argumentacji przeciwko świeckiemu szkolnictwu Yusuf uderzał w tony populistyczne. Poglądał znany w społeczeństwie północnonigeryjskim sceptycyzm wobec metod wychowawczych stosowanych w *makarantun boko*. Kreślił obraz szkół, w których panuje rozprężenie moralne – gdzie nauczyciele w imię mylnie rozumianego indywidualizmu akceptują najróżniejsze poglądy uczniów, nawet tak skrajne jak ateizm. Yusuf rozlicza swoich współwyznawców z uległego stosunku do wpływów świata zachodniego, a świeckie placówki edukacyjne widzi jako epicentra szkodliwej westernizacji. W tej wizji rzeczywistości szkoły są miejscem koncentracji grzechu i zepsucia w przestrzeni islamu. Panuje w nich *dżahilija* – bezbożny stan niewiedzy, w teologii muzułmańskiej utożsamiany z politeistycznym okresem przedmuzułmańskim oraz ze współczesną ignorancją wobec religii. Łamie się w nich fundamentalne zasady islamu, takie jak separacja kobiet i mężczyzn w przestrzeni publicznej. Chłopcy i dziewczęta, a także nauczyciele obydwu płci umieszczani są w jednej klasie. Wspólnie uczestniczą w lekcjach wychowania fizycznego, podczas których dziewczęta wystawiają na pokaz swoje walory cielesne. Nie zachowują wzajemnego dystansu nawet w okresie dojrzewania, kiedy młody człowiek jest szczególnie podatny na pokusy wynikające z rozwijającej się seksualności. Ponadto zarówno uczniowie, jak i nauczycielki, udają się do szkoły bez męskich opiekunów, co jest czynem zabronionym (ar. i hausa: *haram*) w islamie. Decydując się na posłanie dziecka do szkoły świeckiej, rodzice dają ciche przyzwolenie na jego uczestnictwo w tych praktykach, a w przyszłości będą odpowiedzialni za jego odejście od zasad religii. Yusuf przekonywał swoich uczniów, że zamiast edukacji świeckiej powinni poświęcić się studiowaniu nauk islamu, co jest znacznie miłsze Bogu. Głosił, że każdy muzułmanin zostanie w Dniu Ostatecznym rozliczony z czasu, który sprzeniewierzył na sprawy niezwiązane z religią, a tak traktować należy każdą minutę spędzoną w świeckiej szkole (Yusuf, 2009).

Po rozpoczęciu przez Boko Haram zbrojnej kampanii po śmierci Muhammada Yusufa w 2009 roku, placówki edukacyjne – podobnie jak koszary wojskowe i posterunki policji – stały się obiektem ataków jako miejsce symbolizujące zachodnią demoralizację i propagujące antyislamskie wartości. Bojownicy przeprowadzają zamachy w szkołach i uniwersytetach, a ich ofiarami padają zarówno uczniowie, jak i kadra nauczycielska oraz administracyjna. Według organizacji GCPEA (Global Coalition to Protect Education from Attack) w latach 2009-2015, czyli w okresie najintensywniejszej aktywności zbrojnej, członkowie Boko Haram zabili 2 295 nauczycieli, a ponad 19 000 zostało uchodźcami (w tym uchodźcami wewnętrznymi, tzw. IDPs).

W tym samym okresie zniszczono 1 400 szkół, a znacznie więcej zamknięto w obawie o bezpieczeństwo uczniów i pedagogów. Konsekwencją tych wydarzeń był m.in. brak dostępu do edukacji aż 600 000 dzieci w północnej części Nigerii (GDPEA, 2018).

Stałe zagrożenie terrorystyczne i dramatyczne doświadczenia społeczeństwa w czasie trwania rebelii sprawiają, że nawet po przywróceniu pracy placówek edukacyjnych wielu uczniów boi się chodzić do szkoły. W szczególnie krytycznej sytuacji są dziewczęta. Boko Haram dokonało kilku zakrojonych na ogromną skalę, masowych porwań uczniów ze szkół, przy czym część z tych ataków zorganizowana została z intencją schwywania dziewcząt. Do pierwszego masowego porwania doszło 14 kwietnia 2014 roku, kiedy uprowadzono 276 młodych kobiet z akademika w Czibok w stanie Borno. Cztery lata później, 19 lutego 2018 roku, w podobny sposób uwięziono 110 uczennic w Dapczy w stanie Jobe. Dziewczęta porwane podczas tych i innych ataków umieszczane są w obozach kontrolowanych przez bojowników. Niektóre z ofiar zostają zmuszone do konwersji na islam, inne wydaje się za mąż za rebeliantów wbrew ich woli, wskutek czego padają ofiarami gwałtów i zachodzą w niechciane ciążę. Wiele Nigeryjek, którym bojownicy odebrali wolność, do tej pory nie zostało uwolnionych. Przetrzymywane są w nieludzkich warunkach i zmuszane do niewolniczej pracy. Część z nich straciło życie w szczególnie tragicznych okolicznościach – zostały zaangażowane do wykonania misji samobójczych. Według danych ONZ tylko w 2017 roku aż 77 dziewczynek porwanych przez Boko Haram zginęło jako zamachowczynie (Bauer, 2017; United Nations, 2017).

W miejsce zakazanej edukacji świeckiej rebelianci Boko Haram proponują kształcenie muzułmańskie. Bojownicy zapewniają przetrzymywanym osobom lekcje religii na zróżnicowanych poziomach, prowadzone przez ochotników wybieranych spośród rzeszy porwanych ludzi. Dla części uprowadzonych wspólne modlitwy i rozważania o zasadach islamu okazują się sposobem na przetrwanie tego dramatycznego okresu w życiu. Co ciekawe, niektórzy więźniowie przyznają, że lekcje religii po raz pierwszy odebrali właśnie przebywając pod kontrolą Boko Haram. Dotyczy to przede wszystkim dziewcząt, ponieważ w społeczeństwie hauszańskim priorytetem jest wykształcenie chłopców, a poziom wiedzy o islamie w przypadku kobiet ma znacznie drugorzędne. Według organizacji Mercy Corps muzułmanki uwolnione z obozów rebelianckich wspominają dostęp do edukacji religijnej jako jedyny pozytywny aspekt ich pobytu w tym miejscu. Niektóre, odebrawszy w obozie podstawową wiedzę o ich rodzimej religii, kontynuują kształcenie muzułmańskie po powrocie na wolność (Mercy Corps, 2016).

Wnioski końcowe

Idee salafickie opierają się na specyficznej wizji edukacji, wedle której obowiązkiem prawowiernego muzułmanina jest poznawanie nauk islamu. Uczni i intelektualiści salaficy dbają o rozwój własnej wiedzy religijnej, ale również propagują podobne postawy w społeczeństwie, wygłaszając kazania i publikując teksty, które uwydatniają wartość kształcenia muzułmańskiego w laicyzującym się społeczeństwie. Salaficy myśliciele znani są w świecie islamu ze swego wysokiego wykształcenia i zaawansowanej znajomości tekstów religii.

Z reguły tej wyłamują się jednak niektórzy przywódcy salafickich organizacji zbrojnych, koncentrujący się na aktywności militarnej kosztem rozwoju intelektualnego. Abubakar Shekau, najszerzej rozpoznawalny przywódca krwawej rebelii Boko Haram, nie cechował się erudycją i obnażał niedostatki wiedzy religijnej w licznych wystąpieniach publicznych. Znacznie głębszą refleksją intelektualną charakteryzował się jego poprzednik, Muhammad Yusuf, twórca doktryny Boko Haram. Prowadził on działalność kaznodziejską i publikacyjną. W swoich dziełach wykazywał się szczegółową znajomością Koranu. Wielokrotnie podkreślał wartość kształcenia religijnego jako istotę życia prawowiernego muzułmanina. I w jego przypadku jednak dostrzegamy braki w wiedzy o dziejach islamu. Kwestionował wartość takich dziedzin nauki jak astronomia czy geografia, nazywając je zachodnimi i nie zdając sobie sprawy, że świat muzułmański wniósł ogromny wkład w ich rozwój.

Zbrojny salafizm neguje wartość świeckiej nauki, wiedzy i edukacji, widząc w nich zagrożenie dla muzułmańskiej moralności i wspólnotowej tożsamości *ummy*. Obaj uczeni, których poglądy prześledzono w artykule, punktują ponadto liczne sprzeczności między programem kształcenia w szkołach typu zachodniego a naukami Koranu, które odczytują w sposób dosłowny zgodnie z metodą salaficką. Dzięki temu zyskują poparcie części społeczeństwa północnonigeryjskiego, które ze względu na historię edukacji powiązaną z misją ewangelizacyjną i administracją kolonialną do dzisiaj pozostaje sceptycznie nastawione do szkół świeckich. Muhammad Yusuf i Abubakar Shekau wykazują się jednak skrajną niewiedzą w zakresie treści, które poddają krytyce, co stawia pod znakiem zapytania ich uprawnienie do podejmowania tych zagadnień.

Podkreślić należy, iż nie wszystkie stronnictwa salafickie podzielają radykalny stosunek Boko Haram do świeckiej edukacji. W północnej Nigerii ogromną popularnością cieszy się umiarkowana organizacja ‘Yan Izala, również promująca

fundamentalistyczną myśl muzułmańską, jednak stroniąca od przemocy. W przeciwieństwie do Boko Haram, dostrzega ona potrzebę edukowania wyznawców islamu i proponuje rozwiązania, które przełamiają negatywne stereotypy na temat świeckiego kształcenia. Yan Izala zbudowała sieć szkół nazywanych *islamijja*, które oferują nauczanie religii na różnych poziomach. Program wzbogacony jest zajęciami z języka angielskiego i matematyki oraz przedmiotów dodatkowych. Placówki te kształcić mają przyszłe muzułmańskie elity intelektualne, które będą w stanie sprostać oczekiwaniom współczesnego rynku pracy i przyczynią się do wzrostu dobrobytu północnonigeryjskiej *ummy*.

Bibliografia

- Adamu, A. U. (2013). *Insurgency in Nigeria: the northern Nigerian experience*. W: O. Obafemi, H. Galadima (red.), *Complex insurgencies in Nigeria* (s. 77–140). National Institute for Policy and Strategic Studies.
- Afzal, M. (2020). *From „Western education is forbidden” to the world’s deadliest terrorist group: education and Boko Haram in Nigeria*. Foreign Policy at Brookings. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/04/FP_20200507_nigeria_boko_haram_afzal.pdf
- Bauer, W. (2017). *Porwane: Boko Haram i terror w sercu Afryki*. Wydawnictwo Czarne.
- Brakoniecka, S. (2018). *Boko Haram. Koncepcja reformy islamu w północnej Nigerii*. Dom Wydawniczy Elipsa.
- Brakoniecka, S. (2021). *The development of Salafism in northern Nigeria*. Institute of Mediterranean and Oriental Cultures, Polish Academy of Sciences.
- Comolli, V. (2015). *Boko Haram: Nigeria’s Islamist insurgency*. Hurst & Company.
- Danecki, J. (1991). *Polityczne funkcje islamu*. Uniwersytet Warszawski.
- EPDC. (b.d.). *EPDC Spotlight on Nigeria*. Education Policy and Data Center. <https://www.epdc.org/node/5942.html>
- GCPEA. (2018). *“I will never go back to school”: the impact of attacks on education for Nigerian women and girls*. Global Coalition to Protect Education from Attack. https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/GCPA_attacks_on_nigerian_women_and_girls_2018_ENG.pdf
- Ibrahim, A. A., Idris, R. G. (2014, listopad). *Islamic education curriculum and its historical evolution in Nigeria: prospects and challenges*. Oasis International Conference on Islamic Education at PWTC, Kuala Lumpur. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=8e42d6828dddc0983f03727c745a3529b1a783f6>
- Koran* (t. I i II., J. Bielawski, tłum.). (2009). Faktor.

- Lacey, R. (2009). *Inside the kingdom: kings, clerics, modernists, terrorists, and the struggle for Saudi Arabia*. Penguin Publishing Group.
- Meijer, R. (red.). (2013). *Global Salafism: Islam's new religious movement*. Oxford University Press.
- Mercy Corps. (2016). "Motivations and empty promises": voices of former Boko Haram combatants and Nigerian youth. https://www.mercycorps.org/sites/default/files/2019-11/Motivations%20and%20Empty%20Promises_Mercy%20Corps_Full%20Report_0.pdf
- National Counterterrorism Center. (2022). *Foreign terrorist organisations: Boko Haram*. Counterterrorism Guide. https://www.dni.gov/nctc/ftos/boko_haram_fto.html
- NBS. (2022, 17 listopada). *Nigeria launches its most extensive national measure of multidimensional poverty*. National Bureau of Statistics. <https://www.nigerianstat.gov.ng/news/78>
- Newman, P., Newman, R. M. (2020). *Hausa dictionary for everyday use*. Bayero University Press.
- Shekau, A. (2017, 3 września). *Boko Haram leader Abubakar Shekau dares army chief Buratai after 'dead or alive' capture deadline*. Sahara TV. <https://www.youtube.com/watch?v=dQd1wMikIIM&t=1924s>
- Sule, S. A. (2010). *History and development of education in Nigeria (1842-1960)*. University of Lagos Press.
- The popular discourses of Salafi radicalism and Salafi counter-radicalism in Nigeria: the case study of Boko Haram. (2012). *Journal of Religion in Africa*, 42, 118-144. <https://doi.org/10.1163/15700666-12341224>
- UNICEF. (2013). *Nigeria: education*. <https://www.unicef.org/nigeria/education>
- United Nations. (2017, 1 grudnia). *Regular press briefing by the information service*. <https://www.unge-neva.org/en/news-media/bi-weekly-briefing/2017/12/regular-press-briefing-information-service-5>
- Wiktorowicz, Q. (2006). Anatomy of the Salafi movement. *Studies in Conflict & Terrorism*, 29(3), 207-239. <https://doi.org/10.1080/10576100500497004>
- Yusuf, M. (2008, 30 maja). *Fassarar littafin „Hazihi aqeedatuna wa minhajji da'awatuna”* [Tłumaczenie książki „To jest nasza wiara i program naszej misji”] [video]. Pobrano 14 października 2015 z: https://www.youtube.com/watch?v=JWfWa2rfsKw&index=6&list=PLbai-O5hJvf63GwhGgd8Pn2_mIVwhqe-l; https://www.youtube.com/watch?v=_OFTRSi5Ips
- Yusuf, M. (2009). *Hazihi akidatuna wa-minhadz da'watuna* [To jest nasza wiara i program naszej misji]. b.n.w.
- Zenn, J. (2024, 30 maja). Three years after death of Shekau, Boko Haram appears to gain on ISWAP under leadership of Bakura. *Terrorism Monitor*, 22(8). <https://jamestown.org/program/brief-three-years-after-death-of-shekau-boko-haram-appears-to-gain-on-iswap-under-leadership-of-bakura/>